

կորան ալ Հայերէն բնագիրը բացայայտ «Ծայրաբալ» թարգմանութիւն շահական, կրնար ամեն բանասէր նոյնը հաստատել¹ հարեւանցի ալ համառոտելով նոյնը յոսանքին հետ։ Մինչեւ այսօր ծանօթ էր միայն այս համառոտեալը Հայերէն բնագիրը. նոյնն ալ բն. առջեւ ունէին ըստ երկրացիի գիտնականը՝ Բրոսէ գիտնականէն² սկսեալ մինչեւ Յոսիպ Կոնրէրի անգղիերէն թարգմանութեամբ, չափազանց միանգամայն աւելի յարգ տալ, ժխտելով անոր արդի յոսանքին համառոտեալ ըլլալը (հնչակ կ'ընդունին միւս գիտնականը, որով մեծ յարգ մը չէին ընծայեր այն հոյ բնագիրն), այլ հաստատելով թէ այժմ կորուսեալ ասորի բնագիր մը ըլլած է։

Ինչորոշ բարբառի նոր կերպարանք կու տայ այժմ Մեքսիկոյ Վերջ. Տեր-Մուրալէս³ իւր Կուրսէն բնագրով, որ ընդգրկած ու լրացնար Հայերէն խմբագրութիւն մը կը ներկայացնէ Եօզատափայ վեպին, եւ զոր առաջին անգամ հրապարակ էր հանէ վերլոյնեալ երկտիրութեամբ, ծիսաշուքած ընդարձակ ներածութեամբ, ծանօթութեամբք եւ յաւելումովք։ Արդէն 1892ին, երբ Վեննա եր երկրորդը, մտադրութիւն ունէր Եօզատափայ վեպին Հայերէնովն զգալի. այս նպատակաւ օրինակած էր նոյն բնագիրը (համառոտը) Վեննայի Կայսերական Մատենադարանի Թ. 17 Եղբայրներէն եւ մեր Մատենադարանի Թ. 395 (Հին թիւ 123) Ոսկերթիկէն։ Սակայն յետոյ համաձայնելով որ մեծ նշանակութիւն պիտի չունենայ նոյն բնագրով զգալին, «անուշագիր մի կողմ» ձգած էր «արդէն կատարած գործը»⁴ Բարբառաւորս 1896 թուին՝ Էմիլմաննի ձեռագրաց զույակը կազմելու զգալով՝ գտած է թանկագին բնագիր մը, վերլոյնեալ ընդարձակ եւ լրակատար Հայերէն թարգմանութեամբ մը. եւ այս գիրքը զգալած է՝ կիսաւատար աշխատասիրութիւնը կրկին ձեռք առնուլ եւ ուսարկել։ Մեր թարգմանական մատենագրութեան յարգի կտորներէն մին է այս նորագիւտ բնագիրն. ուստի կ'արժէ բիշ մը մանրամասն խօսիլ վերլոյնեալ նոր հրատարակութեան մասին։

Մեքսիկոյ Վերջ. երկար ներածութիւն մը կցած է հրատարակութեան սկիզբը (էջք ՀԹ), ուր Եօզատափայ վեպի մասին խոսիլ էր շուրջափռի, եւ ընդհանրապէս յալով լաւեւում կը գտնէ. կարեւոր կէտ մը զանց առնուած չենք անտեսել։ Ներածութեան առաջին բաժինները վեպին ծագման, անոր այլեւայլ խմբագրութեանց եւ ասոնց իրարմ հետ ունեցած բաժնի ընդհանրութեան մասին կը խօսին. յատկապէս լատինի ղ յամբոյի զգալափար մը կու տայ վեպին բովանդակութեան եւ անոր խմբագրութեանց վրայ ըստ հետազոտութեան կուտի, որով թարգմանաբար բաղադրած է Վերջ-

մանակին Ուլեւորութիւնը, եւ, Վեննա 1892, էջ 3-4, ուր կը խօսի համառօտի ձեպի Սեւանայ ձեռագրաց վրայ։

1 Հայերէն բնագիրն իրաւապէս անգամ գրողն է Բրոսէ ի գիր Bulletin de l'Acad. Imp. de St. Petersbourg. XXXIV (1878), p. 361-367 (նոյն Mélanges Asiatiques, VIII, 538ff.)

նական եղբայրացութիւնն է հետեւեալը. (էջ 19-19.) «Առաջին օրինակը գրած էր ըստ պարզ եւ մօտ էր Բուզգայի իսկական վարքին, — վրացերէնը հաստատում է իւր կարծիքը. — յետոյ այդ հին օրինակից թէ ինչ եւ փոփոխութիւններով գրուել է Սրբական — մահմադական վերաբն. իսկ յոսանքներ հիմնովի փոփոխած եւ նախամտածած ծրարով կազմած խմբագրութիւն է, որի հնդեւնակը վեպի պատմութեանը կցել է ըսական դաւանաբանական յաւելումները, եւ ասիկ շատ մ'ուրիշ խմբագրութիւնները նախական գրութիւնը հաւանականութեան պահանջներն էր, որ լեզուաւ նախ գրուած՝ Արեւմուտք անցած են նաեւ հնդկական Ասականներ եւ այլ վեպերը, զիւսորաբար միջնորդութեամբ պահպանուելն ըրած հին ասորական թարգմանութեանց։

Մեղէ համար կարեւոր են ներածութեան միւս բաժինները, որ Հայերէն թարգմանութեան վրայ կը խօսին (Բաժին Ե - Ը)։ Նախ կը հաստատուի որ Հայերէն համառօտ բնագիրը զատ թարգմանութիւն մը չէ նորագոյն ընդարձակին, այլ միայն անիկ կ'ընտառուած եւ Ծայրաբալը կ'ըստ. ուստի ինչորի կը յօանէ թէ Առատայ թարգմանիկ յիշատակարանը, զոր վերը տեսաք, ինչ իմաստով առնելու է։ Առատ միայն համառոտութիւնը հոգացած է, թէ ինչն է նաեւ ընդարձակին թարգմանիքը։ Այս ինչորի առ այժմ անորոք թուող՝ կը նկարագրուի այն ձեռագիրն, ուր գտնուած է ընդարձակ օրինակը։ Էմիլմաննի Թ. 634 ձեռագիրն է այս «Ժողովածու» անուամբ, թղթի վրայ գեղեցիկ բուրդրով. (Թուղթք 386, մեծութիւն 11×75), գրուած 24Վ (= 1322) թուին Միլորիշ անուն անձին, Չեռագիրն ասորիկ Ժողովածուն է այլապէս նիւթիւ, որոնք մէջ մեծ տեղ կը բռնէ (Թղ. 86բ - 21ա) Եօզատափայ վեպը, վերին ալ ունենալով յիշատակարան մը. «Եւ զայս ամենայն եւ նուազաւ ի կեանսս Եօզատափայ երթեալ է Հնդկիկ տեղի զգեբեզման նոցա, եւն. որ յին բնագիրն հնդկականն է։

2 Եղի ձեռագիրներն նորագոյնք վեպին հնդկական կը զննէ զՅ-ԼԵ. Դամալայի. եւ այս անուամբ ծանօթ էր վեպ մինչեւ վերջին ժամանակներ։ Թէ Դամալայից հնդկական չէ տար, այսօր անտարակասել է։ Նաեւ յոսանքով ասիկ հոգալով՝ ձեռագիրներ կը պատմեն թէ այս պատմութիւնը Հնդկաստանէն Երեստացմէ բերած է Եօզատափայ կրօնաւոր Սարայ փառաց. միայն երկու օրինակ կը նշանակեն թէ Ե-Թիւրաւ Վերջ (4 1026) թարգմանած ըլլայ յոսանքի վրացերէն։ Այս կարեւոր մը չէն ընդունել գիտնականը, որոնք կ'ըսեն թէ վեպին յոսանքները հաւանականութեան զգալափար գրուած է, թիւերու ի փառ Սարայ, Եօզատափայ անուն կրօնաւոր մը, մերձակապէս Է. Գարսան։ Հայերէնն՝ որ յոսանքն օրինակն մըն է, այս ժամանակին եղած է ամեն զեպից մէջ։ Ն. Մառ. կը պատշաճեւ եւ այժմ (սեւ Երկարութեան էջ ՀԼ) Ե. թիւմանի նկատմամբ անանդուած, ուստի յոսանքները վրացերէնէ թարգմանուած կ'ընդունի, թիւեր ոչ աշխու վրացերէնէ, այլ ուրիշ հոգալով մը. արդի վրացերէնն ալ ասորի բնագիր մը թարգմանած կը համարի, Մեղէ համար այս ինչորի անշուշտ չէ, փառ, զի յոսանքն ինչորիկն ծագումը չէլորուել ժամանակ գտնէ անուշապիկ հայ թարգմանութեան ալ հնութիւնը պէտք է լրացնել նպատարով թեան առնուլ։

հնդեվրոպիկ կարծիքն առարկան բնագրի մասին, կ'ըզուսնի ուսպիսի որ Հայերենն արդէ ճանօթ յայտ բնագրին ալ չէ: Թարգմանիչն՝ Ասատուր Խաչատուրեան ԹԻ—ԹԻ գարունը որ դէն. 1260 թ ուսակենն ետքը չէ թարգմանութիւնը յամենայն դէպս, ժամն իր այս թուականին կը յշուի Հայոց պատմութեան մէջ իջլիս՝ «Բարդուղիմէոսի» իշխանը: Մտաի երկրորդ գրութիւնը՝ յիշատարտաբար զրական թարգմանութեան մասին է, բայց նաեւ այն ինչոյր մասին թէ ինչ ազդեցութիւն ունենցած է վէպիս իրոյ Բարդուղիմէոսի պատգամը որ կայ նաեւ Հայերեն՝ ինչպէս ծածօթ է: Ե. Մտա. կը գտնի որ վէպիս այլեւայլ Աստուծոյ մոտ. գտած են Վարդանայ Աւագարացը մէջ:

Աւելի մանրագրեր է նորագիւտ բնագրերն Տրա-
տաբախուի թիւերը, որ երկրագիւթէն եւս մեծ մասը կը
գրաւէ: (էջ 1—124): Բնագրերն ներքեւ ծանոթ-
ութեանց մէջ գտեալուած են նախ գլխաւորապա-
հար Տայերեւ շամաւօտ բնագրերն տաբերող կէ-
տեքն, ի Տայրեկ այլ մասերուն միայն ուր Ընդար-
ձակի ու շամաւօտը միակերպ են. երկրորդ յաւա-
րէն բնագրերն տաբերութիւնները, այնպէս որ քաղա-
կը քաղաիկն ճորտերեքի լիշէալ գրաւութեան մէջ,
ուստի յատկապէս Աստիաց մասերը: Բայց բնոգ-
նարաւազն Դանտիութիւնը սակաւաւոր են,
որուն պատճառն է ինչպէս յիշեալն՝ այն որ Եր-
կոսիսիքի տաճարն չունէր Տամեմառեւը լիակա-
տար յոյն բնագրի մի: Այլերեւի բնագրում պահուած
է ճշդիւ Ելմիսիւնի օրինակն Տամաւօտ: Բնագրերն
մէջ աչքի կը զարնէ փափագճերու յաւանութիւնն,
ուր բնագրի սխալագրիւր է: Լաթիւն կ'ըլլա՝ բն-
թիւրապէս ալ դիւրութիւն՝ Առաջին բնագրի մէջ
դուրեւր ուղիղ ընթերցուածն, անոր ներքեւ ծա-
նօթութեանց մէջ նշանակելով օրինակն ուղղա-
գրական փոխանակութիւնն եւ անանկն յատկութիւնը:

Գրքին թերութիւն մըն է՝ կարծեմք՝ որ նուազագու ընադիր թով չէ հրատարակուած նաեւ համառօտ, որով թերութիւն միայն քանի չէ հաստատ իւր հաղորդէ սկզբէն ու վերջէն՝ իբրեւ օրինակ. (Էջ 124—130): Անշուշտ գրքին ծառայող ընդհարանակից համար եղած է այս, քանի որ երկատիրոջն արդէն տպագրութեան պատրաստած էր նախնադր Համառօտը՝ Վախճանի գիրքին աւելի լիւսակատար կ'ըլլար սենով, նաեւ բնաւորակ երկու բնագիրքն թովէ թով կ'ունենային, արդէն Յայտնաւորապա տպագրութիւնը պարտ մտաշնչել ալ չեն տառնին. մանաւանդ որ այսօր փոխարին գրքին վերջին մասը իւր կապով Բողոքեցեալն վերը յիշուած Տաղաւախութիւնին, (Էջ 131—179) որ ծառայով գունէ նայեալն է՝ որչափ համառօտ բնագիրը՝ երկատիրոջն ամէն ալ միայն քանի մը հատուած առնուլ գիտած որ նախնադար, իսկ ամբողջին տպագրութիւնն եղած է յառուի հրամանաւ Վ Յ. Կալանդոպետին. (տես Էջ 32): Հրամանակն գործադրութիւնը գրքին Տաղաւախութիւն մ'եղած է անշուշտ, քանի որ նոյն մասն ալ այսօր գիւրջու մտաշնչելն չէ

1 Հայկական-վրական նիւթքն Բարդամու վէպին մասին՝ ի Յեղեկագիրս Հնախօսական Ընկ. Ռոմ, սոց, Հայր. ԺԱ, (1897)

ամենուհ, միայն Հին Տառներեւո մէջ լլլոյ տեսան
ըլլալով, եթէ երբեք երկրորդ տալաւորութեանը
Հասնի գիրքը, — Կալլոյ մէջ արդի հանգանանք
յոյ կարգի գաւթեանը համար մեծ յոյ մէ լլլոյ
կրկին անգամ մամլոյ արուեստը, — բաղադրի եր որ
ընտացուի գիրքը Համառօտան ալ աւելով հրատա-
րակուիթեան մէջ:

Գառնեմարտության տեսութիւնն իր կրեւորը
յուսով ընդերքը երկրապատկեր, յառաջանալով
Հետեւեալ խօսքն (ԻՋ), որուն լիովին համաձայն
ենք. "Բարբաճ ու Եղիստայի վէպով մանուգէտ
պարպողել են Հետադարձըտողներ շատ շատ եւ
զոչա համար եղաւ Հայերէն բնուղի անմրտաւ որ-
եանի գիւտար շատ ցանկալի է լինելու. իսկ Հայոց
Թարգմանական գրականութեան համար նոր հա-
րթաւթիւն է. եւ կարող է միեւնոյն ժամանակ
պաշտօնը ծառայել որ մեր նախնիքերի մեծ շնորհը
գրած եւ բաւական խնամքը անկրտաւտ պահպա-
նուած ձեռագրերի պաշտօնը գեւա շատ գանձե-
կան թղթաւուած, եւ երեւան իր գան, եթէ Հայոց
հին գրականութեանը պարագայը անհաճ է թիւր
անել շատ լինի":

Հ. Զ. Տ.

U B L E T U B L E

ንቡድ ረብሳይባይሃብፊት፡፡

43. CATALOGUS universi eleri et schematicismus archidieceensis Leopolitensis ritus Armeno-catholici ineunte anno 1898 Leopoli, 1897. 8° 31 pp.
44. ՀԷԼԵՊՈՊՈՐ — Վերնեկի գավառականը. Թարգմարտական ինքն արարածով: Թարգմ. անգլ. Յովգ. Խան Մասնեան: Թիֆլ. Մ. Գ. Խոսրիսեանը, 1897. 8° 133 էջ. (Թ. Հ. Հր. Հ. Nr. 134) րր. —40:
45. ԼՈՒՆԵՆԻՆԻՆԻՆԻՆ — Երեւոյաքով եւ Յրազկայանի լուծնը: Թարգմ. Լուսն Մելիք-Ալամաշան: Թիֆլ. Յ. Մարտը, 1897. 8° 93 էջ. (Թ. Հ. Հր. Հ. Nr. 135) րր. —45:
46. ԼՈՒՆԵՆԻՆԻՆԻՆԻՆ — Երեւնի եւ Երեւնի մասի: Ռուս ժողովրդի թղթն. Գ. Գ., 14 Նիսիսիսով: Թիֆլ. Յ. Մարտը, 1897. 8° 74 էջ. (Թ. Հ. Հր. Հ. Nr. 138) րր. 10—:
47. ՄՈՐՈՒՄԱՆ ԳԻՆՈՐ — Լուսն վերինն եւ զորսնը: Փրան. ընտրող. Թ. Հ., Աստղեան: Թիֆլ. Մ. Մարտը, 1897. 8° Թ+242 էջ. (Թ. Հ. Հր. Հ. Nr. 136) րր. 1—:
48. المخرجات Сборник статей учеников и профессора Барона Виктора Розановича Розена, по делу джадидизма и т.д. его первой лекции 13-го ноября Барона 1872—1897. Санкт-Петербург, Академ. 1897. № 363 с. 67—96: МАРՐԻՆՆ, Խիտոնъ Господень въ анимическихъ легендахъ армянъ, грузинъ и сирийцев:
49. ՀՐԻՄԱՆԱՆ ՎԵՐՆԵԿԻ եւ Երազկի ռաւանը Ժառանգաւորաց վարձարանի Ս. Կարապետի վաւոյն ի Կեսապի: Գ. տպագ. Խոյիք, Մասնեան, 1897. 8° 44 էջ.
50. МАРՐԵՆՆ Н. — Гауэсты Теръ-Мартыанъ (Միգանկ) Ազնվականների արդիւնքներ. Յիշատակ դասա-

* Մարտ 20-ին ետքը հասած զրգերը կը մնան լաջոող թուփն: